

доцент др **Илија Томић**

Православни богословски факултет
Катедра за Свето писмо Старог Завета
Београд

Др Милош Ердељан – рад и дело

Др Милош Ердељан рођен је у Деви, Румунија, 12. 12. 1907. године. Отац му се звао Милан (одн. Емил), а мајка Ана, рођ. Кањижа. Ердељани су стара српска породица, веома угледна и побожна, а дала је више свештеника. (И његов брат Милорад, такође, био је веома угледан свештеник у Новом Саду)*.

Основну школу и четири разреда средње др Ердељан је завршио у Сент Андреји са одличним успехом, богословију у Сремским Карловцима, 1927. године, са одличним успехом, а Православни богословски факултет Универзитета Београду 1931. године, такође са одличним успехом.

Већ у току студија професори су приметили надареност, озбиљност, марљивост и студиозни приступ научним проблемима др Милоша Ердељана.

Када је дипломирао, као клирик будимске епархије постављен је 01. децембра 1931. године за службеника управне канцеларије епархије будимске у Сент Андреји, али како је био држављанин Краљевине Југославије није могао добити стално запослење, те је затим, постављен за суплента гимназије у Бихаћу, 11. маја 1933. године. На новој дужности показао се такође веома марљивим, и црквени суд Плашки (епархија горњокарловачка) писмено га похваљује 08. новембра 1935. године за за његов катихетски рад у току претходне, школске 1934/35. године.

Оженио се у Бихаћу, 11. августа 1935. године са Ангелином Радоњић, магистром фармације. Ускоро су тамо добили сина, Боривоја, рођеног 11. септембра 1936. године. Дobili су и кћерку, Браниславу, рођ. 29. маја 1943. године, али је она умрла од прехладе/ инфекције 25. октобра 1945. године.

На предлог и реферат др Душана Глумца, професора на катедри за Свето писмо Старог завета, 11. децембра 1935. године Професорски савет бира Милоша Ердељана за „разврстаног асистента“ на катедри за Свето писмо Старог завета. Универзитетски сенат, бр. 16588/35, фак. бр. 18/36, од 20. 12. 1935. године начелно прихвата одлуку Факултетског савета о избору.

На Православном богословском факултету, 30. јануара 1941. године Милош Ердељан је одбранио докторску дисертацију, под насловом „Одељци о Служи Господњем у Ис 40–55.“ (Иначе, тезу је предао у јесен, током 1940. године).

---

* Излагање на научном скупу „Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати“ одржаном на Православном богословском факултету у Београду 25. децембра 2009. у склопу пројекта бр. 149037А („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство науке и животне средине Републике Србије.

Како је већ наредне, 1941. године избио рат, за доцента је изабран 21. 03. 1943. године, али усред ратних околности у овом звању је постављен, одн. избор је поновљен, и потврђен је за доцента тек 1947. године. Током рата постављан је и одређено време радио у Народној библиотеци до 25. 01. 1943. године.

На овом Факултету др Ердељан је предавао како Свето писмо Старога завета са библијском историјом и (библијском) археологијом, тако исто и старојеврејски језик, а пошто је имао више талената, и добро познавао теоретски и практично црквену музику, предавао је, или пак руководио дуги низ година и предметом Црквено појање са Правилком (Типиком). За ванредног професора изабран је 1952. године.

Како је 1952. године Православни богословски факултет Универзитета у Београду, вољом комунистичких власти угашен, одн. како су они казали, „ликвидиран“, овај Факултет је преузела под своју бригу и издржавање Српска православна црква, тако да је он од тада носио име „Богословски факултет СПЦ, у Београду“.

Др Милош Ердељан, а и други професори овога факултета, није се двоумио да ли да настави рад на истоме, иако су свима, и професорима, а и осталом особљу нуђену бољи услови рада на Универзитету.

20/07. марта 1955. године др Милош Ердељан, ванредни професор рукоположен је у чин ђакона, а већ наредне године одликован је звањем протођакона (АЕМ 137/56).

Иначе, стручност и углед др Ердељана није се заустајала само на границама тадашње Југославије, напротив, он је био познат и цењен у стручним круговима широм света (управо тако!). Ради усавршавања и истраживања, током 50-их, одн. 1956/57. боравио је у Јерусалиму и учествовао у тиму познатог америчког археолога и старозаветника, г-ђице Ketlin Kenyon, о ком боравку је брижно водио дневник, бележећи и своја запажања.

Такође, током 60-их (1961. г.) боравио је у Бону, Немачка, и угледни немачки старозаветници (нпр. Dr Rudolf Smend, млађи, из Гетингена) који су га тамо упознали, радо га се сећају, и дивили су се његовим знањима, која су била изузетно минуциозна, а његова комуникативност незаборавна.

И његова предавања била су изузетна – високо стручна, уредна и занимљива. Овакав ниво предавања он је могао да има и одржава, јер је владао са више старих и страних језика: јеврејски, старојеврејски, арамејски, грчки, латински, старословенски, црквенословенски, руски, енглески, немачки, мађарски, бугарски, (италијански и румунски).

Уживао је велико поверење патријараха, прво поч. Викентија, који га је рукоположио, а посебно патријарха Германа, затим, Светога архијерејскога синода, својих колега професора, и других сарадника у настави, а био је и више пута биран за декана и продекана Богословског факултета СПЦ у Београду, и то:

- За декана, академске 1955/56. године,
- II – 1963/64. године,
- II – 1969/70. године,
- а за продекана, академске 1952/53. године,
- II – 1954/55. године.

По молби од 27. 02. 1972. године да буде разрешен наставе ради одласка у старосну пензију, Свети архијерејски синод исти молбу прихвата, но тек наредне

године (Свети арх. синод бр. 41/зап. 3. од 02. 02. 1973. године), и то, са одлуком да и даље хонорарно предаје своје предмете.

Као добар зналац језика др Ердељан је био члан бројних комисија: за превод Светога писма Старога завета (који рад још није завршен); Светога писма Новога завета – превод окончан после његовог упокојења, а такође, представљао је свој Факултет и Цркву на бројним конференцијама и симпозионима.

Објавио је дисертацију, затим, „Увод у Свето писмо Старога завета“, који рад је намењен студентима Факултета, а издао га је Свети архијерејски синод, Београд 1958. године (шапирографско издање). Овај рад садржи грађу Општег увода у Свето писмо. Исти рад је (мало) допуњен према његовим рукописима, и поново објављен 2000. године од стране Академија „Свети Василије Острошки“ (данас факултет, са истим именом, у Србињу, Фоча, Република Српска).

Умро је ненадно, после не толико тешке операције, 16. 07. 1976. године у Београду, а сахрањен у Сремским Карловцима. Иза њега су остали рукописи, од чега је један део већ делом објављен, Општи увод у Свето писмо Старога завета, а рукопис са садржајем „Посебни увод“, као и одређеним материјалом који допуњава општи увод, уледоа је светлост дана тек почетком ове 2009. године (доц. Илија Томић је исти рат припремио, допунио и исправио, а средства за штампу су обезбеђена заузимањем др Предрага Пузовића, декана Православнога богословскога факултета „Свети Василије Острошки“), у Фочи, Република Српска.

Можемо споменути још и следеће радове др Ердељана:

1. Одељци о Слузи Господњем код пророка Исаије (Diss.), Београд 1941,
2. Новопронађени свитци старозаветних и других књига у близини Јерихона, Зборник Православног богословског факултета I (1950), 193–198,
3. Супституција имена Божјег у Старом завету, Зборник Православног богословског факултета II (1951), 393–412.

Тakoђе, проф. Ердељан је написао и неколико приказа, објављених изузетних научних издања, одн. значајних радова у његовом времену, нпр.:

1. Kittel Rud.(olf), Biblia Hebraica, „Богословље“ XIV (1939), св. 2, 189–192,
2. Johann Fischer, Das Buch Isaias übersetzt und erklärt, „Богословље“ XV, (1940), св. 3 и 4, 314–316,
3. Martin Noth, Geschichte Israels, 4. Aufl., Göttingen 1959, „Богословље“ XIX (1960), св. 1 и 2, 86–87,
4. Његова Светост Патријарх Српски г. Герман на прослави хиљадугодишњице Свете го ре атонске, Гласник СПЦ, авг. – септ. 1963, 331–344,
5. Конференција претставника православних богословских факултета у циљу припреме другог конгреса православног богословља у Букурешту, „Богословље“ XXIII (1964), св. 1 и 2., 133–138.

Први његов рад, докторска дисертација, под насловом „Одељци о Слузи Господњем“ (Eved Jahve) у Ис 40–55 (одн. у Књизи пророка Исаије), одбрањена и објављена у Београду 1941. године, јесте изузетан и оригинални рад др Милоша Ердељана, који научни приступ га карактерише и у другим каснијим радовима, којих није много, али су увек оригинални и изузетно квалитетни.

Дисертација је урађена на 115 штампаних страна, а референти његова рада, тезе били су др Димитрије Стефановић, редовни професор, и др Душан Глумац, ванредни професор.

У раду је испоштовао све претпоставке научног подухвата претпостављених за стицање највишега научног звања. За израду тезе користио је радове тада најпознатијих истраживача Старога завета, S. Mowinckel-a, K. Elliger-a, Begrich-a, и заиста бројних других, на које он кроз маргиналне напомене упућује читаоца. Рад је поделио на „увод“ и V глава, при чему је гл. V, у ствари закључак овога рада.

У I глави, коју је затим поделио у 5 тачака он наводи места, одн. химне о Евед-Јахвеу у Књизи пророка Исаије. То су Ис 42, 1–4; Ис 49, 1–6; Ис 50, 4–9, и Ис 52, 13–53, 12. Овде он истражује ове одељке и долази до закључка да је аутор Ис 40–55 један непознати пророк из времена вавилонскога ропства, кога у старозаветној науци зовемо Девтероисаија, а затим истражује и споменуте четири химне, и закључује (потпуно оригинално!) да су ове химне, уствари, „збирка различитих појединачних говора“ једнога непознатог пророка, ученика Девтероисаије (стр. 11).

У II глави разматра питање литерарног јединства ових химни, и сматра да исто не можемо доказати, иако је у његово време било више истраживача који су се залагали за такво решење, и да би ово донекле важило за прву и другу химну.

Његово мишљење је да су „Е(вед) Ј(ахве) одељци (тј. химне) уметнички изграђени фрагменти једне замишљене целине“.

У III глави, подељеној у 3 тачке, он под тачком 1 наводи у колумнама текст ових химни на јеврејском језику (али транслитерацијом, јер штампарија тада очигледно није имала јеврејска слова), затим следи текст Септуагинте (дакле, грчки), трећа је текст Vulgate, и у четвртој, текст на црквенословенском језику. Под тачком 2 су „Тексткритичко-егзегетске примедбе“, подељене на А, Б, В и Г, у којима он егзегетски обрађује ове четири химне.

Под Б, где обрађује другу химну о Евед Јахвеу, Ис 49, 1–6, он наводи да „Израиљ“ из строфе 6 ни у ком случају „не може бити идентичан са Израљем“ (види стр. 71), (а било је више представника тзв. колективистичке тезе, нпр. W. W. Baudissin, K. Budde, R. Smend (старији), J. Wellhausen, C. Steuernagel, Hölscher, König, Eissfeldt. Управо, овоје била, можемо рећи, владајућа теза његова доба!).

Под В он он обрађује трећу химну, у Ис 50, 4–9, где показује такође и своје изузетно познавање јеврејскога језика, што ће тек да следи у тачки 3, где прилаже превод све четири химне, али нас овде благо опомиње на пажњу, наводећи да са стиховима (Ис 50), 4–5 „нешто није у реду“, и ту пружа своја побољшања, корекције (самога) јеврејскога текста, а касније, спомену смо, и превод истога.

Ово исто, такође, сусрећемо и у одељку Г, где обрађује четврту химну, Ис 52, 13–53, 12.

У IV глави др Ердељан истражује питање аутора и место настанка химни о Евед-Јахвеу, и однос са делом књиге који се приписује Тритоисаији (Ис 56–66). Садржај је подељен на А и Б, и такође, у две тачке, 1. и 2.

Његов налаз је да се у одељцима Девтероисаије примећује егзилски миље и егзилска терминологија, а да се у одељцима „Тритоисаије приказују прилике постегзилскога времена“ (стр. 107). Наводи да је храм у рушевинама, да није обновљен, „што значи да би се налазили у времену између 537–520. Пре Христа“ (стр. 107).

У V глави, за коју напред рекосмо да је и закључак његових истраживања, др Ердељан сматра, као прво, да писца ових одељака, ових химни морамо разликовати од Девтероисаије, – наиме, наводи да они потичу „од другог пророка који много

потсећа на време после вавилонскога ропства“. По питање, како су онда ови одељци доспели у овај део текста Књиге пророка Исаије, а који истраживачи Старога завета приписују Девтероисаији, он наводи две могућности:

1. могућност: Писац је ученик Девтероисаије, а пракса у постегзилском периоду била је да се после читања (пророчког) текста из Девтероисаије, устаје проповедник, и у наставку на прочитани текст, он затим „изрецитује своју песму“ (химну), и да су се такве химне „после (одн. касније) везивале са девтероисаијанском збирком“ (стр. 112). Но, недостатак овога става је у чињеници да у послеегзилском периоду сви списи Старога завета добијају своју коначну редакцију, те он наводи да се „тешко може замислити да би се песничка импровизација изједначила са Божјом речи“ (стр. 113).

2. могућност: Аутор одељака о Евед Јахвеу је ученик који припада школи Девтероисаије, и који кроз проучавање књиге свога великог учитеља, Девтероисаију схвата да ће Јахве заиста позвати (тј. послати) Слугу свога, као што је некада послао и цара Кира (Ис 48, 15), и као што је Кир извршио вољу Јахвеову над Вавилоном (Ис 48, 14) и над Израиљем (Ис 49, 8. 9), такође ће овај Слуга, Евед Јахве) извршити вољу Јахвеову „и над свима народима (Ис 49, 3. 5). Прославиће се Јахве у Слузи својој (49, 3) као што се прославио у Израиљу (Ис 44, 23). Мораће и Слуга подносити искушења пре но што би се прославио (Ис 49, 4. 5), као што је то и са Израиљем био случај (Ис 49, 7)“ (навод, види стр. 113).

Закључак

Примећујемо да је др Милош Ердељан приликом израде овога рада био веома добар зналац савремене му литературе, коју самостално користи, усвајајући неке од ставова и резултата западних егзегета, а делом их и критички обрађује. Очигледно је да он прихвата став већине старозаветника, без обзира на конфесијалну припадност, да гл. 40–55 у Књизи пророка Исаије морамо посматрати као посебну литерарну целину, која се уобичајено приписује Девтероисаији, непознатој пророку из времена егзила.

Но, он овде иде и даље, и на основу своје самосталне литерарно-критичке анализе сматра да писца одељака о Евед Јахвеу морамо разликовати од Девтероисаије, а да је то лице, вероватно, ученик овога непознатог пророка, Девтероисаије.

Нашу пажњу привлачи његов следећи рад, „Супституција имена Божјег у Старом завету“ (Зборник Православног богословског факултета II (1951), 393–412).

Ово је изванредна студија, и свакако да спада међу највредније научне прилоге у свету, у годинама када је објављена.

У овом раду, који је изузетно уско стручан, др Ердељан, на свој начин, концизно и минузиозно истражује проблем супституције Божјег имена, када и где је исто настало, да ли у, или ван Израиља, да ли је, можда постојало и пре Мојсија, итд.

Он одмах на почетку наводи да је *JHVH nomen proprium Dei*, и да се састоји од четири конзонанта. У наставку истражује све књиге Старога завета, све наводе у њима; затим, све познате рукописе, као и преводе Старога завета, и на крају закључује да Свети тетраграм потиче, по свој прилици, из времена преласка са старога (јеврејскога) писма на ново; да га LXX, а такође и други преводиоци (вероватно због несигурности у тачан изговор) нису ни преводили, јер су га нашли испи-

саним старојеврејским писмом, као што је то случај у касније откривеним кумранским рукописима, са којима др Ердељан још није био упознат, нити су ови рукописи тада били едирани; да је стога у LXX Божје име читано (изговарано са) Адонај, а касније превођено са κύριος, као и да „дефективна пунктација ... упућује на читање (тј. изговор Божјег имена са) Adonaj“, што је данас погрешан закључак, али показује његову жељу да остане на традицијама, сходно јеврејској пословици: „Не померај камен међаш на граници (наследства), који су поставили твоји оци“.

Што се тиче његовог приручника за студенте, „Општи увод у Свето писмо Старога завета“ (изд. Светога архијерејскога синода, Београд 1958. година), примећујемо да је др Ердељан био изузетно добро обавештен о проблемима и историји истраживања Старога завета. Био је толико добар зналац уводних питања и проблема истраживања да је то неке необавештене доводило у заблуду да се он држи протестантске теологије, и стога је неопходно нагласити да, у принципу, није исправан суд неких критичара да је др Ердељан био „велхаузеновац“, јер Велхаузен је већ давно, 1918. године преминуо, а на сцену истраживања Старога завета ступили су нови представници са потпуно новим хипотезама.

Можда бисмо смели казати да је приликом писања своје докторске дисертације био под јаким утицајем тадашње западне литературе, но, видели смо да он у закључку свога рада врши персоналну идентификацију Евед Јахвеа, а на западу је тада била заступљена, углавном, колективистичка хипотеза о овој личности.

Управо, пажљиво читајући његов следећи рад, који је остао у рукопису после његова упокојења, а који је почетком ове године угледао светлост дана, „Увод у Свето писмо – Посебни увод“, али на основу кога је др Ердељан (рекао бих, углавном!) држао предавања и излагао своја размишљања, можемо приметити да је он био изузетно отворен и радознао у односу на новија истраживања која су следила после смрти Велхаузена [[Julius Abfalg]] Wellhausen]) (1844–1918). То су хипотезе како европских, такође и америчких истраживача.

Што се европских истраживача тиче, примећујемо да је посебно ценио рад и допринос северне, нордијске школе и њихова указивања да се у погледу на процес настанка Петокњижја појављује потреба укључивања доприноса старих светилишта на тлу Палестине, такође и пророчких кругова (и школа које су се у њима образовале), и традиција (касније записаних), које су око истих стваране.

Од представника ове школе он наводи само најзначајније: J. Engel-а и Aage Benzen-а, а од америчких, нпр. G. W. Anderson-а, R. Pfeifer-а, и др. Радови ових старозаветника су од њега често, и радо навођени.

***

Иначе, у овај рад, Посебни увод, на његовом почетку укључен је и текст о богонадахнутости светих списа, који сам у рукопису приметио, а иста проблематика раније није обрађена у његовом „Општем уводу“, где би јој било место.

Налазећи да и ова његова размишљања завређују пажњу, укључио сам и овај текст, сматрајући да и он сведочи о др Ердељану као истраживачу и предавачу, односно, да је он желео да ни једна тема не остане необрађеном.

Сви његови студенти, иначе, добро знају колико је он енергије, труда и времена улагао при предавањима, излажући проблеме из Увода (Општег и Посебног) о

настанку, литерарним истраживањима, садржају и проблематици, везаној за сваку књигу појединачно из канона Старога завета. Ово се посебно односи на процес настанка Петокњижја (Пентатеуха), где је он грађу изванредно дели на неколико целина: (а ја, увидевши то, исту само спровео), и то, на целине: А–Д.

Под А он обрађује наводе у прилог Мојсија, што даље дели у 5 тачака, и појединачно елаборија,

Б: Аргументи против Мојсија као аутора Пентатеуха у његовом садашњем облику (подељено у 11 тачака),

В: Историја Пентатеух-критике (подељено у 10 тачака),

Г: Карактеристика извора Пентатеуха (подељено у 4 тачке), где он наводи и истражује јавистички (Ј), елохистички (Е), девтерономистички (Д) и свештенички слој, затим, Свештенички извор (Пристершриф/кодекс), и

Д: Процес настанка Петокњижја, где у 3 тачке излаже ове проблеме, а на крају прилаже хипотезу кристализације и наводи нове погледе тзв. северне, скандинавске, нордијске школе.

У III глави обрађене су историјске књиге Старога завета, и проблематика литерарних истраживања истих (књига): Књига Исуса Навина; Књига о судијама; Књига о Рути; I и II Самуилова; I и II о царевима; I и II дневника; Јездра и Немија, и Књига о Јестири.

Глава IV – Поучне књиге: Књига о Јову; Псалми; Приче Соломонове; Књига проповедника, и Песма над песмама.

Глава V: Велики пророци: Књига пророка Исаије. (Овде он, као велики стручњак за ову проблематику посебно истражује Протоисаију, Девтеро-, и Тритоисаију, као и одељке о Евед-Јахвеу); Књига пророка Јеремије; Плач Јеремијин; Књига пророка Језекиља, и Књига пророка Данила.

Глава VI: Књига дванаесторице (дванаест малих пророка) (Осија, Јоил, Амос, Авдија, Јона, Михеј, Наум, Авакум, Софонија, Агеј, Захарија и Малахија).

У глави VII обрађени су делови из старозаветне историје: цареви Саул (1020–1000), Давид (1000–961) и Соломон (961–922), где он показује свој заиста високи научни ниво. Његово излагање у овом делу више је синтеза, – није толико опширно, али овај прилог је високо концентрован, што посебно важи за део текста о периоду владавине Давида и Соломона.

На крају ове главе, пошто сам у рукопису нашао још нешто материјала, али заиста занимљивог, приложио сам исти под тачком 5, – Рас Шамра и Стари завет, и 6: Особеност старозаветних закона.

На крају књиге су извори и литература, као и биографија професора Милоша Ердељана, коју је припремио и објавио наш професор Старога завета, др Драган Милин, у Богословљу за 1980. годину.

Иста је овде приложена са његовим знањем и одобрењем.

Закључак

На крају можемо рећи да је др Милош Ердељан имао бројне таленте – а да исте није закопао. Са неким од њих био је деценијама испред свога времена, и у вези овога свакако у виду имамо његове научно-истраживачке капацитете. Он заиста није много написао, али од њега написано, показује њега као великога истраживача.

У погледу наставнога рада, знамо да ће сваки његов студент засведочити његову високу педагошку свест и принципијелност, – да се са незнањем не може далеко стићи, а са друге стране, да не оштети студента ни по коју цену. Студенти су тако, са стране слушајући, увек знали, ко је какву оцену добио, а на евентуална падања нико се није жалио.

Још један талент да не остане неспоменути – његова музикалност, његов бас, односно, да су богослужења на којима је и он служио била као нека представа најпознатије светске оперске куће.

Коначно, лично ценим да није био и вешт „политичар“, наиме, чини ми се да је он, чврсто држећи се истине и правде, поштења и принципа, због истих, свој послератни период проживео у сасвим скромним, скоро сиромашним животним условима. Вишка новаца, ако се и нашло – он је у књиге улагао, а оне данас, саставни су део легата, у целини који се налази у библиотеци овога Факултета, на коме је он радио, и за који је и живео.